

הוויכוח על השטחים – בעקבות ששת הימים

לפולמוס אלתרמן-יזהר היה תפקיד מכונן בהגדרות החדשות של ימין ושמאל¹

הראל להב

מלחמת ששת הימים נחשבת כ"קו פרשת המים" בקורותיה של מדינת ישראל, שהפכה ממדינה קטנה החרדה לקיומה, לפנייה, לאימפריה צבאית אחוזת תחושת גדלות ואופוריה, לאחריה. הניצחון הענק והשטחים העצומים שנכבשו שינו את המושגים ימין ושמאל, והוויכוח בין השמאל והימין שהיה כלכלי-חברתי במהותו הפך לוויכוח בין "נצים" ל"יונים". בין הדוגלים ב"אף שעלי" ובהתיישבות יהודית בכל השטחים הכבושים, לבין אלו שחששו מהשפעות הכיבוש על החברה בישראל וקראו ליציאה מהשטחים ולהימנעות מכיבוש מתמשך של אוכלוסייה ערבית כה גדולה.¹ גם אנשי רוח ואנשים בעלי השפעה בחברה הישראלית, שעד למלחמה השתייכו לאותו צד במפה הפוליטית נקטו בעמדה שונה זה מזה. שניים מהם היו נתן אלתרמן וסי' יזהר. שניהם השתייכו לתנועת העבודה, ייצגו את הזרם המרכזי בה והיו מתומכיו של דוד בן-גוריון. יתרה מכך, במהלך מלחמת השחרור, היו אלתרמן ויזהר אנשי הרוח הבולטים ביותר שקראו, ביצירותיהם, להתנהגות מוסרית של לוחמי צה"ל ואף העבירו עליהם ביקורת כאשר חרגו מכך.²

במאמר זה אציג את עיקרי הדברים בפולמוס על עתיד השטחים הכבושים/משוחררים ואנסה לטעון שהיה לו תפקיד חשוב ומכונן בהגדרות החדשות של השמאל והימין במדינת ישראל, לאחר מלחמת ששת הימים.

¹ הראל להב כתב מאמר זה במסגרת עבודת מ"א שהוגשה לפרופ' דן לאור באוניברסיטת תל-אביב, במסגרת הקורס "הטור השביעי – מוסד של איש אחד".

מול מציאות שאין לה אח

עניינו של ניצחון זה הוא בכך שהוא מחק למעשה את ההבדל בין מדינת ישראל ובין ארץ-ישראל. זו הפעם הראשונה מאז חורבן בית שני נמצאת ארץ-ישראל בידינו. המדינה והארץ הן מעתה מהות אחת ומעכשיו חסר לה להתחברות ההיסטורית הזו רק עם ישראל שיארוג, יחד עם היש שהושג, את החוט המשולש שלא יינתק.³

ב-16 ביוני 1967, מיד לאחר סיום הקרבות, פרסם אלתרמן **במעריב** מאמר בשם "מול מציאות שאין לה אח", מאמר מכוון שבו ניסח בבהירות את דעותיו על המלחמה, הישגיה האדירים והמשימה העיקרית העומדת בפני העם היהודי בעקבות ניצחונו של צה"ל. במאמר הציג אלתרמן את גישתו ה"חדשה" הדוגלת באופן חד-משמעי ברעיון "ארץ-ישראל השלמה", ודבריו, שנוסחו, כאמור, בבהירות ובעוצמה, הפכו לנכסי צאן ברזל של התומכים ברעיון זה.⁴ לדעתו, מלחמת ששת הימים פתחה "דף חדש" בקורותיו של העם היהודי. אם עד עכשיו העצמאות המדינית ושטחי הארץ היו תנאי לקליטת העלייה, כעת, במציאות החדשה, העלייה היא תנאי לשלמות הארץ והיא חובתו ההיסטורית של העם היהודי. אלתרמן ראה בניצחון צה"ל ובכיבוש שטחי ארץ-ישראל השלמה אירועים שהביאו, סוף-סוף, לאיחוד מחודש בין מדינת היהודים לשטחים בהם ישב העם בימי קדם, ותקוותו הייתה שיישובם, עתה, ייעשה באמצעות עלייתם של יהודי הגולה. "מדינת ישראל" ו"ארץ-ישראל" מהוות, עתה, מהות אחת, ו"עם ישראל", שיעלה ויתיישב, ייצור את המארג בין המדינה, הארץ והעם - הוא "החוט המשולש שלא יינתק".⁵

מאמרו של אלתרמן, שנכתב בהשפעת המעבר החד מהחרדה של תקופת ההמתנה לאופוריה שלאחר הניצחון, היה רק פתיח, ציון דרך, לטוריו העיתונאים הבאים ולפעילותו הפוליטית. שלוש שנים, מסוף המלחמה ועד מותו, במרס 1970, פרסם אלתרמן בעיתון **מעריב** למעלה ממאה מאמרים שעסקו בנושא שלמות הארץ, בהם חזר והדגיש את גישתו לנושא

ההתיישבות בשטחים שנכבשו/שחררו, הסביר מדוע מדובר ברגע מהפכני בתולדות העם, המדינה והארץ, קרא לממשלה לספח רשמית את השטחים והביע את אכזבתו מכך שלא נראה באופק זרם ענק של עולים המתדפקים על שערי המדינה.⁶ יותר מכך, לאחר המלחמה היה אלתרמן מעורב, באופן בלתי פוסק, בפעילותה של התנועה למען ארץ-ישראל השלמה: הוא השתתף בניסוח המנשר שלה ובעצרת היסוד של התנועה, ועקב אישיותו, כוחה של כתיבתו, מעמדו הרם בציבור הישראלי, היותו אחד מנציגי הבולטים של תנועת העבודה ואמונתו בצדקת המציאות החדשה שנוצרה הפכוהו למנהיגה של אותה קבוצת אישים שהקימו את התנועה והותירו את השפעתם על כל אחד ממהלכיה.⁷ משה שמיר, אחד משותפיו הקרובים ביותר של אלתרמן בימים ההם, מתאר זאת כך: "הוא היה ראש וראשון, אין בכך שום ספק – אבל הוא היה גם איש של עבודת צוות לשעת הצורך, וזו הייתה לו שעת הצורך הברורה ביותר של חייו".⁸

כאשר מנתחים את רעיון שלמות הארץ בכתביו של אלתרמן, חשוב לזכור שזהו רעיון חדש בהגותו. אלתרמן לא עסק בנושא לפני מלחמת ששת הימים, להפך, הוא היה מייצג בולט של הגישה הבן-גוריונית הפרגמטית, שהעדיפה תמיד את המדיניות המעשית על פני היצמדות לאידאולוגיות רדיקליות. אלתרמן לא תמך אמנם ברעיון החלוקה, אך גם לא הביע התנגדות ולא ביכה את המקומות שנותרו מחוץ לגבולותיה לאחר מלחמת העצמאות. אמנם, לאחר "מבצע קדש" הביע את התרגשותו מההצלחה הצבאית, אך אימץ את הקו הבן-גוריוני ולא התנגד להחזרת השטחים למצרים.⁹ קשה לדעת מהן הסיבות המדויקות שגרמו למהפך העצום בגישתו של אלתרמן והביאו ל"לידה מחדש" שחוה לאחר מלחמת ששת הימים, אך סביר להניח ששורש הדבר נעוץ בתהליך המהיר והקיפוני שעברה החברה הישראלית כולה מחרדה קיומית לאופוריה ולשיכרון הניצחון.¹⁰ ניתן להוסיף, אולי, סיבה ייחודית לאלתרמן: לפני המלחמה, מאז לכתו של בן-גוריון למדבר הפוליטי, לאחר התפוצצות "הפרשה" ומינויו של לוי אשכול לראשות הממשלה, התרחק אלתרמן מתנועת העבודה ומנהיגיה, וגם לאחריה, למרות הניצחון הגדול, לא חזר להיות, כפי שהיה בעבר, אחד ממייצגיה ומדובריה הבכירים של תנועת העבודה. לשיא הריחוק מתנועתו הגיע כאשר קרא, מעל דפי העיתון, להצביע לגח"ל ולבגין בבחירות שנערכו ב-1969. המפלגה והאיש, שהיו מוחרמים על ידי בן-גוריון, זכו עוד קודם לכן להכשר הפוליטי מצדם של אשכול ודיין, אולם עכשיו זכו לתמיכתו של אחד מאישי הרוח שהיה מזוהה ביותר עם הקו הבן-גוריוני, לאורך השנים.¹¹ כך או כך, אין ספק שהיה זה מהפך שלא ניתן היה לחזותו לפני המלחמה. כדרכם של מומרי דת ואנשים הנולדים מחדש היה אלתרמן מחויב עמוקות לאידאולוגיה החדשה, להגנה עליה ולניסיונות לממשה בפועל, ולכן, נושאים כגון: שאלת הגבולות, הבעיה הפלסטינית ועתיד השטחים עמדו במרכז חייו האינטלקטואליים. רבים ממאמריו עסקו בוויכוח שהתפתח בין תומכי שלמות הארץ לבין שוללי הסיפוח, שהזהירו מפני תחלואי הניצחון והכיבוש.¹² בוויכוחים שניהל, לאחר מלחמת ששת הימים, עם מגוון אישים מכל הקשת הציבורית בישראל, מסופרים ואנשי אקדמיה ועד לחברי כנסת ובעלי תפקידים בתנועת העבודה, ניסח אלתרמן ביתר תוקף את גישתו ותרם, אולי יותר מכל אדם אחר, להתגבשות ולניסוח המצע ה"נצי" של הימין לעומת מצעו של השמאל ה"יוני".¹³

מיהו הלאום הפלסטיני?

דעותיו של אלתרמן היו מוצקות: הוא חייב את סיפוח השטחים למדינת ישראל וראה בהם את הנכסים העתיקים והחשובים ביותר של העם היהודי; את ה"חזקה" של העם היהודי על השטחים ראה כשילוב של חזקה ביטחונית, אך בעיקר כחזקה דתית, היסטורית ולאומית. לדעתו, יש לעם היהודי זכות בלעדית על ארץ-ישראל ובנושא זה אין הבדל בין השטחים שנכבשו במלחמה לבין השטחים בהם התיישבו היהודים מימי בל"ו.¹⁴ אלתרמן לא התעלם מהמוני הערבים שישבו בשטחים אבל לא ראה בהם אומה. לדעתו, הלאום הפלסטיני הוא

לאום "מומצא", אין הבדל של ממש בינו לבין שאר האומות הערביות, ולכן אין צורך להתחשב בו כאשר מדובר בעתיד השטחים. חשוב לומר שאלתרמן לא חשב שהכיבוש עלול להשחית את העם היהודי מבחינה מוסרית. להפך, הממשל הליברלי שהנהיג משה דיין (גיבורו של אלתרמן) מצא חן בעיניו, הוא שיבח את מדיניות השלטון הצבאי בגדה וראה בו שלטון מוסרי ונאור. הפעם, בניגוד לפועלו ולכתובתו נגד "הממשל הצבאי" ממנו סבלו ערביי ישראל עד שנת 1966, לא גינה אלתרמן את העוולות שנגרמו לערביי השטחים.¹⁵ יותר מכך, בדקותו בעיקרון של "שלמות הארץ" כעיקרון מחייב מבחינה היסטורית, דתית ולאומית, התרחק מערכי הדמוקרטיה הממלכתית ומערכי המחשבה המדינית שעמדו בבסיס שלטונם של בן-גוריון ושל תנועת העבודה, במשך שני העשורים הראשונים לקיום המדינה, ערכים שאלתרמן היה אחד ממייצגיהם הרהוטים ביותר.¹⁶

לסיכום, ניתן לומר שלדעתו של אלתרמן המלחמה שינתה לא רק של חייהם של תושבי מדינת ישראל, אלא של כל העם היהודי. זהו זמן חדש: זמן בו ערכים ישנים נזנחים, למען ערכים ומעשים חשובים מהם; זמן בו הגבולות בין הארץ, המדינה ותחום מחייתו של העם אמורים להיטשטש ולבסוף להתאחד; עם ישראל צריך לחיות בארץ-ישראל, הנשלטת על ידי מדינת ישראל; הנוכחות והשליטה הערבית בשטחי הגדה המערבית, שהם קניינו ההיסטורי של העם היהודי לא הייתה טבעית, וניצחון צה"ל החזיר אותם למקומם הנכון, למצב שבו העם היהודי יהיה הוא זה שיקבע את עתידם באמצעות עלייה והתיישבות.¹⁷ אנו למדים כי אלתרמן נהג לא רק כמי שכותב על הנושא ומביע עליו את דעתו, אלא גם כמי שמעורב ופעיל במגוון רחב של מישורים ומעשים למען רעיון שלמות הארץ.¹⁸ כתבי אלתרמן מעידים, ללא ספק, כי ציפה לשינוי המציאות: לעלייה המונית, לפרץ של התיישבות חלוצית בכל רחבי השטחים, ליצירת מציאות חדשה – "מציאות שאין לה אח".

"על משוררי הסיפוח"

"יישר כוח, יזהר! לאחר הפסקה ארוכה שוב הושמע קולו של בעל השבוי וחרבת חזעה. יישר כוחך המשורר, שחזרת אל עצמך".¹⁹ דברים אלה, מפיו של המלומד עקיבא ארנסט סימון, פורסמו בעיתון הארץ זמן קצר לאחר פרסום מאמרו של יזהר "על משוררי הסיפוח", ב-15 בדצמבר 1967. הדברים, שנאמרו על ידי אדם בשיעור קומתו של סימון (פרופסור באוניברסיטה העברית, שהיה בעברו חבר בולט ב"ברית שלום"), מצביעים על חשיבות המאמר בעיני תומכי הגישה ה"יונית" בוויכוח על עתיד השטחים והשליטה בהם. יזהר, אולי הסופר הבולט ביותר של דור הפלמ"ח, האיש שהציג את עמדתו המוסרית בסיפוריו השבוי וחרבת חזעה, שפורסמו במהלך מלחמת 1948, חתן פרס ישראל לספרות, חבר כנסת מטעם מפא"י החל מהכנסת הראשונה וחבר רפ"י, מפלגתם של דיין ובן-גוריון (גיבוריו של אלתרמן), תרם רבות לעיצוב המחשבה ה"יונית" בארץ, ומאמרו תרם רבות להגדרת השפה והגישה של המחנה ה"יוני", אל מול פרסומיהם של הסופרים והמשוררים ה"נצים".

במהלך החודשים שלאחר המלחמה, בעוד אלתרמן מנסח במאמריו המכוננים גישה חדשה ופופולרית להבנת הישגיה ומוביל את התנועה למען ארץ-ישראל השלמה ברוחו ובמאמריו, החלה להתעצב מעל דפי העיתונות גישה אחרת, המנתחת את תוצאות המלחמה בצורה שונה, ושמה דגש לא רק על השטחים שנפלו לידינו, אלא גם על המוני הפלסטינים היושבים בהם. במאמריו בהארץ, התריע עמוס אילון, כמעט מהרגע הראשון, על הסכנה המוסרית הטמונה

לעם היהודי כתוצאה מהשלטון על המוני הפלסטינים.²⁰ סופרים וכותבים נוספים יצאו כנגד "שכרות הניצחון", והבולט מכולם היה יצחק אורפז, במאמר שתקף אישית את אלתרמן וחבריו. בחריפות לשונו אף טען שמי שתומך בסיפוח הגדה יש לכנותו שיכור!²¹ קולות נוספים במחנה ה"יוני" נשמעו מפי עמוס עוז, דליה רביקוביץ, אהרון מגד ועוד מספר אנשי רוח. כמו כן, היו גם אנשי אקדמיה ואישים פוליטיים שהצהירו שהם מתנגדים לסיפוח השטחים בגלל מספר סיבות, בעיקר דמוגרפיות ומוסריות.²² יזהר עצמו, לפחות בחודשים הראשונים, לא צירף את קולו למתנגדי הכיבוש.

סופרי דור תש"ח – לא מקהלה אחת

ביום שישי, ה-7 ביולי 1967, בדיוק חודש לאחר המלחמה, פורסם ב**מעריב**, במוסף השבת של העיתון, ביוזמתו של משה שמיר, עמוד מיוחד שנקרא: "אל אופקים חדשים – קבוצת סופרי תש"ח מחווה את דעתה על מלחמת תשכ"ז".²³ היה זה ניסיון של חלק מסופרי "דור תש"ח" להתמודד עם המציאות החדשה ובחבורת הסופרים נכללו אישים כמו שמיר עצמו, חיים גורי, ס' יזהר, חנוך ברטוב, אהרון מגד, נתן שחם וסופרים נוספים. את הסופרים, שביטאו מגוון עמדות והציגו נקודות מבט שונות הגדיר שמיר, עורך העמוד: "לא כמקהלה – לא כחבורה אחת", ועם זאת עמד על המשותף ביניהם: "ההכרה שמאמץ ההבקעה העיקרי צריך להיות עכשיו כלפי פנים".²⁴ כלומר, כלפי החברה היהודית והעם היהודי. בעמוד סופרים זה הופיעה גם התייחסותו הרשמית הראשונה של ס' יזהר לתוצאות המלחמה. במאמרו "ישראל שהולכת להיות" הביע את דעתו על המצב שנוצר בזירות ובמתינות, הדגיש את אמונתו שאכן נוצרה מציאות חדשה לחלוטין, וראה בה הזדמנות חד-פעמית לשלום ולשינוי המציאות המדינית במזרח התיכון. הוא לא הציע הצעות קונקרטיות, אך מתח ביקורת על ההנהגה ודרש "לצאת לדרך" ולפעול למען שינוי דמותם של העם והארץ. אין זה מאמר "יוני" במפורש (בדיעבד, אפשר למצוא בו סממנים "יוניים", אך אפשר לראותו גם כמאמר ביקורתי של חבר רפ"י על הנהגת המדינה המפא"יניקית). אין בו עדיין קריאה לנסיגה מהשטחים או להענקת זכויות ליושבים בהם, אך עם זאת, יש בו אזהרה מפני רעיונות מדיניים העלולים לפגוע במוסריותו של עם היהודי.²⁵ בעקבות הפולמוס שהתעורר לאחר מאמרו של אורפז, כאשר **הארץ** פרסם בספטמבר עמוד סופרים דומה לזה של **מעריב**, יזהר לא לקח בו חלק ולא טרח להביע בו את דעתו.²⁶ אם כך, תגובתו של סימון לפרסום מאמרו "על משוררי הסיפוח", המצוטטת בתחילת הפרק, אינה מפתיעה: סוף-סוף, הנציג הבולט ביותר של דור הפלמ"ח, חתן פרס ישראל, שהוכיח יושרה מוסרית עוד במלחמת העצמאות, יוצא בחריפות כנגד חבורת הסופרים והמשוררים שהתאחדו סביב רעיון של ארץ-ישראל השלמה, ועושה זאת באריכות ובבהירות התורמות רבות להגדרת הגישה ה"יונית" לסכסוך ולכיבוש (יזהר, ששלח את המאמר בעת ששהה בארצות-הברית, קרא לו "שלום או סיפוח", אך מישהו במערכת **הארץ** שינה את שם המאמר ל"על משוררי הסיפוח"). במאמרו לעג יזהר לאלה הקוראים לסיפוח השטחים הכבושים באופן מיידי, מבלי להתחשב בדעתו של העולם ובדעתם של האנשים היושבים בהם, והדגיש שלא הם העיקר, אלא האנשים היושבים בהם, שאין למדינת ישראל סמכות מוסרית לספחם אליה:

מרבנים לדבר על "השטחים" ומה יעשה בהם, כשהכול יודעים שאין שטחים אלא יש אנשים. אך קל יותר לדבר על סיפוח שטחים ופחות נוח לדבר על סיפוח אנשים. השטחים כידוע אינם ריקים, להפך, הם מלאים ומיושבים בבני אדם מרובים. מי שמציע פתרונות לשטחים מוטב שלא יחמוק: ידבר על האנשים האלה ומה הוא אומר לעשות בהם.²⁷

יזהר: מה בעצם מקנה ניצחון בנשק?!

עוד הוסיף יזהר וטען שמשוררי הסיפוח, המתעלמים מתושבי השטחים, מגייסים לעזרתם את התורה והכתובים כדי להצדיק את תביעתם לשלטון בארץ-ישראל השלמה. לדעתו, אסור לעם היהודי להיות כובש השולט על הפלסטינים, אלא יש להגיע עמם להידברות ולשתף אותם בקבלת ההחלטה על עתיד השטחים. אנשי ארץ-ישראל השלמה מתעלמים, לדעתו, מהמציאות ואינם מבינים את הדילמה העיקרית: כיצד לחיות בשלום עם הערבים החיים בשטחים הכבושים. יתרה מכך, הוא יוצא כנגד הטענה שניצחונה של ישראל שינה את המציאות במזרח התיכון ומקנה לה חזקה מדינית על שטחים בהם יושבים ערבים מאז ומעולם. לדעתו, השתלטות כוחנית זו תביא להשחתת ערכי המוסר של עם ישראל:

מה בעצם מקנה ניצחון בנשק? אלו זכויות? אלו הצדקות? אם יש עיקור משמעות לצמד המוזר: הכרעה בכוח וזכות צדקה? [...] האם קונים אדמה בכוח? לא שלא קרה דבר כזה ולא שלא עשינו ככה מאז ומעולם - אלא אם נכון שאנחנו נתפוס שטחים ונישאר תמימי מבט וזקיפות קומה אנושית? [...] כי לכיבוש, לכל כיבוש, עקרונות משלו. לומדים אותם בהכרח ומהר למדי. גם שסבורים בהתחלה שאפשר יהיה להימנע מהם. וגם שמתחילים לכאורה אחרת בנוכחות עקיפה ובדרכי נועם. הגיונו של כל כיבוש אכזרי ומתאכזר. האם אנחנו מוכנים לזה? בוחרים בזה? אין, ומעולם לא היו, כובשים מתוקים... והאם מוכנים לקבל עקרונות של עם כובש. אני לכשעצמי אינני רוצה להיות כובש בה במידה שאינני רוצה להיות נכבש.²⁸

אחד הדברים החשובים במאמרו של יזהר היא ההזדהות עם מצבם של הפלסטינים שהחליפו את הכובש ירדני בכובש ישראלי ונותרו חסרי אונים אל מול המצב החדש שנוצר. בנוסף מדגיש יזהר, שתומכי שלמות הארץ אינם מציעים הצעות קונקרטיות ופרקטיות לגבי גורל הערבים היושבים בשטחים. זהו, בניגוד לדבריהם, חטאם העיקרי העומד בסתירה לדרכה של הציונות עד 1967. את דבריו הוא חותם בהצהרה: על שני העמים להתקרב, לנסות להבין אחד את השני, ובשל האחריות שהטיל הכיבוש על כתפינו, על הצד החזק והכובש לגלות יושר ומוסר דגולים במיוחד:

שני עמים אלה יצטרכו להיות ביחד גם זה אצל זה וגם זה סובב זה... ככל שיקדימו ללמוד לדעת ייטב לשניהם: לפנות זה אל זה במקום לקום זה על זה.

לוותר בכל מה שאפשר ולקבל כל מה שאינו ניתן לפשרה, מודים בזכותו של כל אחד להיות שונה. בלי לעשות מזה סיבה להשחיתו. בוודאי שאין זה קל, נוח מזה השאר לבדך וקח לך הכול, אלא שזה אינו ניתן, גם אם מעורר לחמוד. השאלות הכואבות שלנו שני הצדדים נשאלים, אלא שהאחריות רבה עלינו. הרי זו דרך ארוכה ונפתלת - אבל הישרה והקצרה שבדרכים, והמתקיימת מכולן, זו של יושר הלב.²⁹

דיין הכיר בהשפעת אלתרמן ויזהר

ניתן, אפוא, לראות את מאמרו של יזהר כמאמר מכונן של הגישה ה"יונית" בשל מעמדו הספרותי, הציבורי, ובשל נכונותו להתייצב כנגד רבים מחבריו לדרך.³⁰ הוא אינו מתחמק מאף שאלה וטיעונו כנגד הכיבוש רלוונטיים ומשמשים את מתנגדי הכיבוש, עד היום.³¹ יזהר מודע לדמוגרפיה העתידית של המדינה ולהיבטים הביטחוניים של הכיבוש, ומגלה הבנה עמוקה לפחדם של הפלסטינים מפני המצב החדש ולבעיית הפליטים שהחמירה בעקבות המלחמה. יזהר ראה בפלסטינים בני אדם שהמציאות התאכזרה אליהם שלא באשמתם. ולכן, מוטלת עלינו האחריות לדאוג לעם הזה שכבשנו ועל בתיו ושותיו השתלטנו. אחריות זו היא המבחן האמיתי שהעמידה המלחמה בפנינו, היא הקרב הגדול אותו אנו צריכים לנהל, וכאמור, מי שאינו מבין זאת - ובמיוחד חבריו הסופרים והמשוררים - חוטא לאמות המוסר היהודיות והציוניות, שהתבססו תמיד על הניסיון למצוא "דרך אחרת", כזו שאינה פוגעת בעם אחר.

מאמרו של יזהר הפך במהירות למאמר המכונן של השמאל הישראלי ולמושא לביקורת והתנגחות מצדה הימני של המפה הפוליטית.³² אין זה מפליא שאלתרמן, בכיר המייצגים של "משוררי הסיפוח", הקדיש למאמר זה תגובה נרחבת במיוחד.

ב-13.12.67, חמישה ימים לאחר פרסום "על משוררי הסיפוח", התייחס גם משה דיין בנאומו בוועידת רפ"י, למאמרו של יזהר ולפולמוס שהתעורר בינו ובין אלתרמן, ואמר: "עתיד השטחים לא יקבע בטוריו של אלתרמן ובטח לא במאמרי יזהר, עתיד השטחים ראוי להיקבע על ידי הממשלה והממשלה בלבד." אמירה זו מוכיחה שגם דיין הבחין, בחושי המחוודדים, בהשפעתם הרבה של שני כותבים אלה על המרחב הציבורי בארץ.³³

"משפט המשחק"

"אכן, לשיא הלהט מגיעים בעלי התוכחה שעה שהם נותנים בפי יריביהם טענות שאינם קיימות כלל על-מנת לקום ולערער עליהן. כך גם יזהר, שעה שהוא שולל בזעף טענות כגון 'מה היה קורה אילו הם ניצחו?' או 'מי התגרה והתחיל? מי רצה שלום ומי הדליק מלחמה?' האומנם אין הוא חס לא על הזמן לא על הטרחה ולא על העברית הטובה כדי להתווכח עם דיבורים של סרק? האומנם הוא סבור כי שעה שהוא מייחס ליריביו טענות אלו הוא מדבר לעניין?"³⁴

שבוע לאחר פרסום מאמרו של יזהר בהארץ, הופיעה תגובתו של אלתרמן מעל דפי מעריב. אמנם, יזהר לא הזכיר במאמרו משוררים ספציפיים ובוודאי שלא את אלתרמן עצמו, אך התגובה חריפותה וההתייחסות ליזהר עצמו מובילים להשערה שאלתרמן ראה בעצמו את כתובתו העיקרית לטענותיו של יזהר.

אלתרמן, שכאמור לעיל התנגד לתפיסה שראתה את הסכסוך על אדמות אלה כטרגדיה שבה ישנם שני צדדים שווים השקועים בה, וראה בה איום על הציונית וכהכחשה של כל המפעל הציוני,³⁵ הקדיש את כל מאמרו ליזהר והתבטא כנגדו בתקיפות נחרצת ביותר. כדרכו, העתיק קטעים שלמים מהמאמר, ותוך כדי העתקתם רשם הערות, אותן שילב במאמר התגובה. בפנקסיו הוא מציין שיזהר חוזר שוב ושוב על דבריו ובעצם נע בטיעונים מעגליים שאינם מתייחסים לכך, שישראל כבשה שטחים ושלטה על המוני ערבים, גם לפני המלחמה. את מרב זעמו עורר יזהר משום שסילף, לדעתו, את דבריהם של התומכים בסיפוח והציג אותם כחסרי לב ומוסר.³⁶ אלתרמן החשיב את העימות עם יזהר, בדומה ליחסו לוויכוח שניהל עם עמוס עוז, מספר חודשים מאוחר יותר, משום שהבין שניצב מולו סופר בעל שם שדבריו עלולים להשפיע על דעת הקהל עקב מעמדו הציבורי בקרב הציבור הוותיק בארץ.³⁷

ייתכן שעוצמת תגובתו של אלתרמן כלפי יזהר מוסברת בהקשר לכך שהיה זה ויכוח "בתוך המשפחה". שניהם באו מאותו מחנה - מפא"י לשעבר, שניהם היו מחסידי בן-גוריון במפא"י, ושניהם היו מאנשי הרוח הבולטים שייצגו את מפא"י, בשני העשורים הראשונים לקיום המדינה: אלתרמן עשה זאת מעל דפי העיתון ב"טור השביעי", ויזהר היה חבר כנסת מטעם מפא"י והשתייך לקבוצת צעירים שהיו קשורים לבן-גוריון עצמו. כמו כן, חלקו יזהר ואלתרמן דבר משותף נוסף: במלחמת השחרור היו שני אישי הרוח הבולטים ביותר ומי שעיצבו את הרוח המוסרית של צה"ל ושל המדינה החדשה.³⁸

לראשונה, מצאו עצמם אלתרמן ויזהר משני צדי המתרס, וכדרכם של "ויכוחים בתוך המשפחה", גם ויכוח זה התאפיין בתגובה אישית ולא רק אינטלקטואלית, מצדו של אלתרמן, שהיה בה כעס ועלבון.³⁹

מוסר והסתאבות

אלתרמן הציג את יזהר באור מגוחך. הוא קובל על כך שחסידי הגישה ה"יונית", כלומר יזהר וחבריו, מחלקים את הוויכוח לטובים - המתייחסים באנושיות לפלסטינים, ולרעים - הרואים רק את האדמה ולא את האנשים החיים עליה. על פי אלתרמן: "חלוקה זו היא כה ברורה ומוחשית עד כי דומה שאין טעם לערער עליה בדרכי ההיגיון המקובל",⁴⁰ אולם תוך כדי הצהרתו זו הוא מעלה את כל הטיעונים המשמשים אותו להצדקת הנוכחות הישראלית בשטחי הגדה ולסתירת הטענות של אלה המתנגדים לכך.

בהמשך המאמר אלתרמן "מטפל" ביזהר עצמו, ומול כל טיעון משלו הוא מעמיד טיעון הבא לסתור את דבריו ומנסה להציגם בצורה מגוחכת. הוא מזכיר ליזהר שארץ-ישראל לא הייתה ריקה כאשר הגיעו ראשוני הציונים להתיישב בה, כלומר שגם ההתיישבות העובדת בארץ, ממנה בה יזהר עצמו, נעשתה על חשבון התושבים הערבים. מה ההבדל, אם כך, בין 1948 ל-1967? ומדוע רואה יזהר את ההתיישבות, עד קום המדינה, כמוסרית ואת השליטה בשטחים

שנכבשו במלחמה כלא מוסרית? זהו משחק מוסרי אינטלקטואלי הבא ליצור הפרדה מלאכותית בין שטחי המדינה לשטחים הכבושים, ועליו יצא קצפו של אלתרמן (ומכאן גם שם המאמר, "משפט המשחק"). בהמשך דבריו, מזכיר אלתרמן ליהרר כי מי שרצה ארץ ריקה יכול היה לבחור באוגנדה ולא לבוא לארץ-ישראל המיושבת. כלומר, מראשית דרכה של הציונות, ברור היה כי מעשה ההתיישבות יבוא על חשבון מי שיושבים בה זה מכבר. את סוף מאמרו מקדיש אלתרמן להתמודדות עם הדיכטומיה שיוצר יזהר בין השליטה על השטחים להסתאבות המוסרית של העם היהודי.

יש לנו אפילו הרשות להאמין כי מציאותו של מיעוט ערבי שווה-זכויות במדינה יהודית שלמה וריבונית יהא לעם היהודי לא בבחינת מדרון של הסתאבות, אלא בגדר מבחן מוסרי, אשר האומה עתידה לעמוד בו בכבוד ואולי להיות בכך מופת לרבים.⁴¹

אלתרמן, שזכה למעמד של "מורה דרך" מוסרי בנושא מוסריותו של השלטון הצבאי על היישובים הערביים, לפני מלחמת ששת הימים, חשב שאפשר יהיה לשמור על המוסר ועל ערכי העם היהודי למרות השליטה על המוני הפלסטינים. הוא ראה בכך הזדמנות לשפר את היחסים בין הערבים ליהודים ואף חשב שניתן להגיע עמם ליחסי שכנות טובה. לבסוף, הדגיש אלתרמן, כי זהו אמנם חזון לעתיד, אך זהו חזון היכול להשתלב ב"חזון נביאי ישראל".

*

כשנתיים לאחר המלחמה, ערכו אלתרמן ויהרר סיור ברחבי הגדה, ביוזמתו של שר הביטחון, משה דיין, כשהם מלווים במתאם פעולות הממשלה בשטחים, רפאל ורדי. "שיעור מרחיב דעת באחת הבעיות המרכזיות והגורליות ביותר שלפנינו," כינה יזהר את הסיור, לאחר שהסתיים.⁴² במשך כל הסיור, שנמשך שעות אחדות, עסקו אלתרמן ויהרר בוויכוחים לגבי עתיד השטחים. כאשר הגיעו השלושה לאזור שכס והשקיפו על הנוף המרהיב לכיוון בקעת הירדן שאל אלתרמן את יזהר: "נו, את זה אתה מוכן להחזיר?" יזהר לא מיהר להשיב, אך תשובתו, ככל הנראה, הייתה שלילית.⁴³

שנתיים לאחר פרוץ הוויכוח, עדיין דבקו שניהם בעמדותיהם הראשוניות. הסיור מדגיש את חשיבותם של שני אישים אלה בתנועת העבודה ובזירה הציבורית בארץ וחשיבות עמדותיהם בוויכוח על עתיד השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים, שהגדיר מחדש את הימין והשמאל במדינת ישראל, ואף גרר בעקבותיו מושגים כגון: פטריטיזם, אהבת הארץ וציונות אמיתית מצד ימין, לעומת מוסריות, הומאניות וחתיירה לשלום, משמאל. ויכוח זה מלווה את מדינת ישראל עד היום, ועמדות חברתיות, כלכליות, חינוכיות וערכיות נזנחו במאבק בין המאמינים בארץ-ישראל השלמה לבין המצדדים בפשרה טריטוריאלית. לכן, הפולמוס בין אלתרמן ליהרר בנושא זה, הוא פולמוס מכונן.

ארכיון אלטרמן, מרכז קיפ, אוניברסיטת תל-אביב.
ארכיון ס' יזהר, הספרייה הלאומית ירושלים.
אלטרמן, נתן. "כתבים מתוך החוט המשולש", **מעריב**: 7.4.1967 - 27.2.1970.
יזהר, ס'. "על משוררי הסיפוח", **הארץ**: 15.12.1967.

עיתונות:

הארץ, דבר, מעריב, למרחב.

ספרים:

הדרי, יונה, **משיח רכוב על טנק**. ירושלים: הקיבוץ המאוחד, 2002.
לאור, דן. **המאבק על הזיכרון**. תל-אביב: עם עובד, 2009.
נאור, אריה. **ארץ-ישראל השלמה**. חיפה: זמורה ביתן, 2001.
שגב, תום. **1967: והארץ שינתה פניה**. ירושלים: כתר, 2005.
שמיר, משה. **נתן אלטרמן המשורר כמנהיג**. תל-אביב: זמורה ביתן, 1988.

מאמרים:

לאור, דן. "סופר צעיר קם לשפוט בין הכותל ובין הנער והוא מחליט להחיות את הנער ולהמית את הכותל". **הארץ**, 19.4.2010.
לאור, דן. "פנקסי העבודה של אלטרמן. כמקור להבנת דרכו הספרותית והפוליטית בשנות המדינה". בתוך: **דברי הקונגרס העולמי ה 9 למדעי היהדות**. ירושלים: 1985.
מירון, דן. "תעודה בישראל", בתוך: **נוגע בדבר**. תל-אביב: זמורה ביתן 1991. עמ' 339-382.
פיינקלשטיין, מנחם. "הטור השביעי" ו"טוהר הנשק" - נתן אלטרמן על ביטחון מוסר ומשפט, "משפט וצבא א' 2009".

¹ אריה נאור, **ארץ ישראל השלמה**, חיפה 2001, עמ' 41.

² ראו: נתן אלטרמן "על זאת", **דבר**, 19.11.1948; ס' יזהר, **סיפור חרבת חזעה, השבוי**, ספריית פועלים, 1949.

³ נתן אלטרמן, "מול מציאות שאין לה אח", **מעריב**, 16.6.1967.

⁴ דן לאור, **המאבק על הזיכרון**, תל-אביב 2009, עמ' 221.

⁵ נתן אלטרמן, "מול מציאות שאין לה אח", **מעריב**, 16.6.1967.

- ⁶ משה שמיר, נתן אלטרמן המשורר כמנהיג, תל-אביב 1988, עמ' 17-21.
- ⁷ דן מירון, "תעודה בישראל". בתוך: נוגע בדבר, תל-אביב 1991, עמ' 345.
- ⁸ משה שמיר, נתן אלטרמן המשורר כמנהיג, תל-אביב 1988, עמ' 160.
- ⁹ דן לאור, המאבק על הזיכרון, תל-אביב 2009, עמ' 220-221.
- ¹⁰ דוגמאות נוספות להשפעת המעבר בין החרדה לאופוריה, ביחוד על אנשים מרקע חילוני ראו: יונה הדרי, משיח רכוב על טנק, ישראל 2002, עמ' 110-126.
- ¹¹ משה שמיר, נתן אלטרמן המשורר כמנהיג, תל-אביב 1988, עמ' 52-55.
- ¹² ראו לדוגמה: הפולמוס של נתן אלטרמן עם בועז עברון ואהרון מגד, במאמר: "שכרון המוכיחים", מעריב, 13.10.67; להרחבה: דן לאור, המאבק על הזיכרון, תל-אביב 2009, עמ' 222-226.
- ¹³ על הוויכוח שהתפתח בין "נצים" ל"יונים" ראו: תום שגב, 1967: והארץ שינתה פניה, ישראל 2005, עמ' 569-585.
- ¹⁴ נתן אלטרמן, "משליטה צבאית לנוכחות מלאה", מעריב, 1.7.67.
- ¹⁵ דן לאור, המאבק על הזיכרון, תל-אביב 2009, עמ' 226.
- ¹⁶ דן מירון, "תעודה בישראל", בתוך: נוגע בדבר, תל-אביב 1991, עמ' 356-361.
- ¹⁷ נתן אלטרמן, "הגדה המערבית, ארץ ללא שם", מעריב, 23.6.67.
- ¹⁸ דן לאור, "פנקסי העבודה של אלטרמן. כמקור להבנת דרכו הספרותית והפוליטית בשנות המדינה". בתוך: דברי הקונגרס העולמי ה-9 למדעי היהדות, ירושלים: 1985. עמ' 380.
- ¹⁹ עקיבא, ארנסט סימון. מכתב למערכת, הארץ, 15.12.67.
- ²⁰ עמוס אילון, "המנצח הנבוך", הארץ, 21.6.67.
- ²¹ יצחק אורפז, "הרחוב שאג מי לא ירא?", הארץ, 8.9.67.
- ²² יונה הדרי, משיח רכוב על טנק, ישראל 2002, עמ' 130-139.
- ²³ מעריב, 7.7.1967.
- ²⁴ משה שמיר, נתן אלטרמן המשורר כמנהיג, תל-אביב 1988, עמ' 115-116.
- ²⁵ ס' יזהר, "ישראל שיכולה להיות". מעריב, 7.7.1967.
- ²⁶ "רב שיח: השטחים והערבים החדשים בעיני סופרים", הארץ, 29.9.67.
- ²⁷ ס' יזהר, "על משוררי הסיפוח", הארץ, 8.12.67.
- ²⁸ שם.
- ²⁹ שם.

³⁰ ראו החלוקה שעושה דן מירון ביחס לסיפוח השטחים בין סופרי "דור תש"ח" לסופרי "דור המדינה": דן מירון, "תעודה בישראל", בתוך: **נוגע בדבר**, תל-אביב 1991. עמ' 378-375.

³¹ המאמר נכלל באסופת המאמרים "**כיבוש וסירוב**". האסופה יצאה לאור מטעם תנועת "יש גבול", ביוני 2006.

³² ראו תגובותיהם של יוסף אורן, "מה שהיה צודק בתש"ח פסול בתשכ"ח", **הארץ**, 15.12.67; חיים גורי, "ס' יזהר ומשוררי הסיפוח", **למרחב**, 29.12.67; משה ז"ק, "לא סיפוח ולא נסיגה", **מעריב**, 29.12.69.

³³ ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל. סימול: 5-1-1967-17

³⁴ נתן אלתרמן, "משפט המשחק" **מעריב**, 15.12.67.

³⁵ דן לאור, **המאבק על הזיכרון**, תל-אביב 2009, עמ' 230.

³⁶ פנקסי העבודה של אלתרמן, ארכיון אלתרמן, מרכז קיפ, אוניברסיטת תל-אביב, 15: 9.1-1-13.

³⁷ דן לאור, "סופר צעיר קם לשפוט בין הכותל ובין הנער והוא מחליט להחיות את הנער ולהמית את הכותל", **הארץ**, 19.4.2010.

³⁸ דב סדן, "על זאת", **דבר**, 18.3.1949; להרחבה: מנחם פיינקלשטיין, "הטור השביעי ו'טוהר הנשק' - נתן אלתרמן על ביטחון מוסר ומשפט", **משפט וצבא א'** 2009, עמ' 148 (הערות 405-406).

³⁹ ראו את ההבדל בין התגובה ליזהר, לעומת התגובה לאהרון מגד ובוועז עברון במאמר "שכרון המוכיחים", **מעריב**, 13.10.67, ולתגובה לעמוס עוז במאמר "המערכה על השלום", **מעריב**, 1.1.1968. התגובה היחידה, המזכירה את התגובה ליזהר, היא התגובה לאריה לובה אליאב, במאמר "ההובי החדש", **מעריב**, 27.2.1970.

⁴⁰ נתן אלתרמן. "משפט המשחק", **מעריב**, 15.12.67.

⁴¹ שם.

⁴² מכתב לרפאל ורדי, 18.6.1969. ארכיון ס' יזהר, הספרייה הלאומית ירושלים, Arc * 4 177.

⁴³ מתוך שיחה עם רפאל ורדי. מתאם פעולות הממשלה בשטחים בשנים 1967-1974.